

לימוד תורה בעיון לנשים בימינו

בדרכם של שלושת המאורות:

הראי"ה קוק, הרי"ד סולובייצ'יק

והרבי מ"מ מלובביץ'

הקדמה

נשים הלומדות תורה במסגרות שונות בגילים מגוונים הוא חזון נפרץ כבר מזה עשרות שנים. בשנים האחרונות קמו תוכניות בהן נשים לומדות גמרא והלכה בעיון, ובחלקן הן אף מקבלות מלגת קיום על מנת לאפשר את לימודן במקביל להקמת משפחה ורכישת מקצוע. מנגד, ישנן נשים המדירות רגליהן מתוכניות מעין אלה במחשבה שלימוד תורה בעיון אינו מתאים לנשים ואינו עולה בקנה אחד עם מחויבות ונאמנות להלכה.

לאחרונה פורסם ספרי: 'פתחה בחכמה', הודן בהרחבה בשיטות השונות בנוגע ללימוד תורה לנשים בכלל, ובעיקר בהקשר ללימוד עיוני.¹ במאמר זה אבקש להתמקד בגישות שלושה תלמידי חכמים מהבולטים במאה העשרים, הן בהלכה והן במחשבה: הראי"ה קוק, הרי"ד סולובייצ'יק והרבי מנחם מנדל מלובביץ'. לעמדותיהם השפעה רבה על עיצוב תוכני הלימוד במוסדות תורה לנשים בימינו, ובנוסף אני סבורה כי על אף ההבדלים ביניהם, ניתן להציע שילוב מעשי מושכל וזהיר בין גישותיהם. הצעתי ברוח זו שתובא בסוף המאמר, קיבלה את הסכמת הרב יעקב אריאל, ומהווה קריאת כיוון אשר תאפשר אולי פתיחת שערי הלימוד לנשים רבות יותר באופן מושכל ומקדם. אבהיר, הדיון והמסקנות שבסופו אינם עוסקים בלימוד תורה לצורך פרקטי של השתלבות נשים בתפקידי רבנות וכדו', אלא בלימוד שמגיע מתוך רצון כן של נשים להעמיק בהבנה ומתוך כך להתקשר ולהתחבר לעבודת ה' בעומק ובחיוניות.

הרב קוק הלך לעולמו בשנת תרצ"ה (1935), ובמסגרת פעילותו בארץ ישראל של ראשית המאה העשרים נחשף רק חלקית לניצני השפעותיו של העידן המודרני בכל הנוגע לשינויים במעמדן ותפקודיהן של נשים בפן המשפחתי והחברתי. בכל זאת הוא התייחס בכמה מקומות בכתביו לשינויים אלה. את שיטתו נבחן גם על פי דברי בנו, הרצי"ה קוק, אשר היה עד להתפתחות התהליכים בתחום זה בשנים הבאות, עד לפטירתו בשנת תשמ"ב (1982), אף שגם הוא לא חזה בפריחת עולם התורה הנשי בישראל, שהחלה בעיקר בשנות התשעים של המאה. הרב סולובייצ'יק והרבי מלובביץ' שחיו ופעלו עד שלהי המאה העשרים,² נחשפו מקרוב לתפנית במעמדן של נשים, במיוחד עקב מגוריהם בארה"ב אשר הייתה ממובילות תמורה זו בעולם המערבי.

א. החשש לתפלות' עם שינוי הדורות

נשים פטורות ממצוות לימוד תורה,³ אך בשונה ממצוות אחרות שיכולות לקיימן גם אם פטורות מהן, בנוגע ללימוד תורה מצאנו הגבלות על הלימוד והיקפו. מהמקורות היסודיים בנוגע לכך, הם דבריו של רבי אליעזר במשנה (סוטה פ"ג מ"ד; גמרא, סוטה כא ע"ב): 'כל המלמד את בתו תורה, כאלו מלמדה תפלות', ודבריו של הרמב"ם (הל' תלמוד תורה פ"א הי"ג) בעקבותיהם, וזו לשונו:

1. שפרה מישלוב, פתחה בחכמה: לימוד גמרא והלכה בעיון לנשים, משפטי ארץ, עפרה תשפ"ו.
2. הרב סולובייצ'יק נפטר בשנת תשנ"ג, 1993, ואילו הרבי מלובביץ' נפטר כשנה לאחר מכן, בשנת תשנ"ד, 1994.
3. קידושין כט ע"ב.

אשה שלמדה תורה יש לה שכר אבל אינו כשכר האיש מפני שלא נצטווית וכל העושה דבר שאינו מצווה עליו לעשותו אין שכרו כשכר המצווה שעשה אלא פחות ממנו ואף על פי שיש לה שכר צוו חכמים שלא ילמד אדם את בתו תורה מפני שרוב הנשים אין דעתם מכוונת להתלמד אלא הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן אמרו חכמים כל המלמד את בתו תורה כאילו למדה תפלות במה דברים אמורים בתורה שבעל פה אבל תורה שבכתב לא ילמד אותה לכתחלה ואם למדה אינו כמלמדה תפלות.

אמירות אלה נתפרשו באופנים שונים, ובין השאר דנו הפוסקים בשאלות האם מדובר על איסור או הדרכה ועצה, מהם תוכני הלימוד שראוי לנשים ללמוד וכיצד, והאם ישנם חריגים להגבלה זו. העמדה הרווחת הייתה כי על נשים ללמוד מה שנצרך להן לצורך קיום המצוות, וללא פלפול ועיון, מלבד יחידות יראות שמיים וחכמות. בדורות האחרונים עיקר הדיון נסוב על השלכות שינוי הזמנים – המהפכה התעשייתית וההתפתחות הטכנולוגית שהובילו לריבוי השכלה, לחילון ולשינוי במעמדן של נשים ובתפקידיהן המסורתיים במשפחה ובחברה. נשאלה השאלה האם שינוי התנאים מוביל לשינוי במדיניות ההלכתית לגבי לימוד תורה לנשים והיקפו.

ב. הרבי מלובביץ': ימים שתרבה בהם הדעת והחכמה

הרבי מלובביץ' (שיחה לפרשת אמור, ערב ל"ג בעומר תש"ן, התועדויות תש"נ, ח"ג עמ' 171-175 ובמקומות נוספים) סבר כי עקב השינויים התרבותיים המהותיים בעולם, השתנה מהותית גם היקף ואופי הלימוד הראוי לנשים. הפן האחד שהוא התייחס אליו הוא הפן התרבותי-חינוכי – בימינו נשים זוכות להשכלה רחבה שמתוך כך 'נכנס בהן ערמונית'⁴, ולכן לא בלבד שמותר ללמד אותן תורה שבעל פה, אלא על פי טעם ההלכה שהגבילה את הלימוד כדי להרחיק אותן מעבירה, צריך דווקא להגביר את הלימוד, כדי שהחוכמה שהן רוכשות תנותב לטובה, וזו לשונו:

לא רק לימוד הלכות פסוקות בלי טעמיהן אלא גם לימוד טעמי ההלכות עד לשקלא וטריא שבתורה, שמטבע האדם (איש או אישה) שחפץ ומתענג יותר בלימוד זה, שעל ידי זה תהיה אצלן התפתחות החושים והכשרונות ('ערמונית') ברוח תורתנו הקדושה.

לדבריו, אין הבדל בין נשים לגברים ביכולת השכלית להבין את דברי התורה, ובכללם 'שקלא וטריא' – המשא ומתן התלמודי וההלכתי, הדעות השונות המוזכרות בגמרא, בראשונים ובאחרונים והחילוקים ביניהן, ויותר מכך, נשים כמו גברים יתענגו מטבען על לימוד זה המפתח את החושים והכשרונות. בימינו, שממילא לומדות ומתפתחות, הגברת הלימוד באופן זה תקרב אותן לתורה ולמידות הטובות, ולא להפך, כפי שחששו חכמים בעבר. הוא הוסיף כי נשים הן עיקר הבית, ולכן הקדימו אותן במתן תורה – 'כה תאמר לבית יעקב – אלו הנשים', 'כיון שבהנהגתן של הנשים תלויה במידה חשובה גם ההנהגה דכל בני הבית, הבעל, הבנים והבנות'. לכן, ככל שנשים ילמדו יותר, הבית יושפע לטובה. גם בשיחה עם האדמו"ר מבעלז (שיחה מיום ד' באדר שני תשמ"א, ספר 'בצל החכמה', סעי' יא עמ' 119), הדגיש הרבי מלובביץ' כי כיום אין גדר 'תפלות', שכן נשים לומדות ממילא, ולכן צריך להלעיטן בכמה שיותר תורה, בכתב ובעל פה ובעומק, וזו לשונו:

אנחנו חיים בדור שונה מן הדורות הקודמים שבהן היו הבנות בבית, וכל דבר שלא ידעו שאלו את הוריהן. היום אנו חיים בדור שהבנות יודעות הכל, ויש להן כל האמצעים ללמוד גמרא בעצמן. הן הולכות לבית כנסת ופוגשות חברות שיודעות דברים מהגמרא. ואם תלמידה שומעת שיש גמרא שעוסקת במה שלמדה, היא תפתח את הגמרא ותעיין בכל השקלא וטריא שמסביב לנושא שלמדה. ועדיף שמורים יראי שמים יכוונו אותה, ולא שתפתח ספרים שאין ראוי ללמוד בהם... שכיום ה'תפלות' כבר קיימת אצל הבנות, אלא שצריך לכוון אותן לאמת... והתייחסות בעניין זה לבנות שיהיו אמהות מחנכות חשובה אפילו יותר מלבנים. אמא מחנכת צריכה לדעת להשיב לילדיה על כל שאלותיהם, כדי שלא יתבלבלו בדרכם בעבודת ה'. ויש להקדים את הנשים בלימוד תורה כמו במתן תורה, ולהקדים תרופה למכת ה'תפלות' שנוצרה בימינו, דוקא על ידי שילמדו את הנשים תורה שבעל פה!

4. על פי דברי רבי אבהו בגמרא (סוטה כא ע"ב) המבהירים את דברי רבי אליעזר על 'תפלות': 'מאי טעמא דרבי אליעזר? דכתיב: אני חכמה שכנתי ערמה – כיון שנכנסה חכמה באדם נכנסה עימו ערמונית'.

אולם מעבר לפן זה של תופעת ריבוי ההשכלה בדורות אלה והצורך להפנות אותה לתורה באופן מודרך, שמא תופנה למקומות לא חיוביים, הרבי מלובביץ' הסביר שמדובר בשינוי מהותי. העלייה במעמדן של נשים, ובכלל זה רצונן בלימוד תורה הם מהחידושים לטובה שבדורות האחרונים ומרכיבים חשובים בתיקון עולם. אנו מצויים בסוף זמן הגלות בו מודגשת ההכנה לזמן הגאולה ש'באותן הימים תרבה הדעה והחכמה' (על פי הרמב"ם, הל' תשובה פ"ט), וכיוון שלעתיד לבא נשים יתפסו מקום דומיננטי יותר, ותתגלה מעלת 'אשת חיל עטרת בעלה' ו'נקבה תסובב גבר', 'לכן החידוש וההוספה בלימוד התורה בדורות האחרונים הוא בהדגשה יתרה בנוגע לנשים'.⁵ אמנם יש בכך גם פן של ירידה, שכן עצם הצורך בהגברת הלימוד הוא משום שהתרחקנו כולנו – הן גברים והן נשים, מדרגת מלאכים אשר מקיימים את הדבר מצד מעלתו ולא נצרכים ללימוד כה מקיף כדי לקיים את דבר ה', אולם בשלב הזה בדברי ימי העולם, מדובר בתמורה חיובית. יחד עם זאת, על אף תמיכתו של הרבי מלובביץ', בהרחבת לימוד התורה לנשים, הוא הבהיר כי נותר הבדל ברמת החיוב בעניין זה בין נשים לגברים בשל תפקידן המשפחתי של נשים כעיקר הבית. לכן, למרות שכולם מצויים להתמסר לעבודת ה', יש הבדל בתפקידים ובצרכים בין איש לאישה, כפי שכתב (ליקוטי שיחות' ל, פרשת ויחי שיחה א):⁶

אף שהכלל אני נבראתי לשמש את קוני חל אל אנשים ונשים בשוה, מכל מקום, קיים הבדל בין האיש והאישה, שעיקר עניין של עבודת השם של האיש הוא – עסק התורה והתפילה וקיום כל המצוות, ובוה נכללה (כיון שצריך לעסוק בדרך ארץ ועסק הפרנסה) גם עבודתו בכל דרכי דעהו וכל מעשיך יהיו לשם שמים, מה שאין כן בנוגע לנשים – פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן (וכן פטורות מתלמוד תורה), כיון שצריכות להיות עסוקות בצרכי הבית (כמבואר בראשונים שמטעם זה אישה פטורה ממצוות עשה שהזמן גרמן, לפי שצרכי הבית עליה).⁷ ואולי יש לומר שבזה ניכרת מעלת הנשים: כאנשים, עיקר ענין עבודת ה' שלהם הוא באופן גלוי, ולכן עבודה זו יכולה לגרום לרגש של שביעת רצון (שמח בחלקו) ומזה – לרגש של ישות (ע"פ בדקות דדקות) מה שאין כן בנשים.

כלומר לא זו בלבד שעל נשים להשקיע יותר בביתן מאשר בלימוד תורה, הן גם פחות זקוקות לביטוי הספציפי הזה של לימוד בפועל כדי לחוש שהן עובדות ה'. כיוון שהוא עודד נשים להקדיש את עיקר כוחן לביתן ומשפחתן, ואף שהוא סבר כי ניתן ללמד נשים את 'השקלא וטריא שבתורה', הדרכתו המעשית הייתה להתחיל בלימוד ההלכות ובלמודים קלים יותר המושכים את הלב, וזו לשונו (התוועדות הרבי מלובביץ' לפרשת אמור, ל"ג בעומר):⁸

בנוגע ללימוד התורה דהנשים עצמן – להוסיף בשיעורי תורה, הן בהלכות הצריכות להן, והן בעוד עניני תורה, ומתחיל מהענינים שהלימוד בהן הוא נקל יותר, כמו לימוד עין יעקב, אגדות שבתורה שמושכות לבו של אדם.

כמו כן הוא חידד כי 'יש להזהר לא לפרוץ גדר הנהוג במקום...!'

מכלל הדברים עולה שהנחיתו של הרבי מלובביץ' לפתוח בפני נשים את האפשרות ללימוד גמרא והלכה בעיון, לא הייתה מתוך מגמה ליצור זהות בעניין זה בין נשים לגברים. הוא אף לא התכוון, כפי הנראה, שנשים ישקיעו בלימוד בעיון את מרבית ימיהן, שהרי הצביע על אופי ותפקיד שונה של גברים ונשים בהיבט המשפחתי. ראיה לכך שהרבי מלובביץ' לא כיוון להקמת מסגרות ממוסדות ללימוד גמרא והלכה בעיון לנשים באופן נרחב, היא העובדה שכפי הנראה אין מוסדות חב"ד לנשים שנושאים אופי כזה. בדיקה שערכתי באתר הלימודים של 'בית רבקה' – המכללה לחינוך של תנועת חב"ד, מעלה שקיים במכללה מסלול להוראת תושב"ע, המתואר באתר כ'חוג הליבה של המכללה'. המסלול מתמקד בלימודי חסידות, וכולל גם

5. תלמידו של הרבי מלובביץ', הרב יצחק גינזבורג מבאר את הדברים: 'האר"י הקדוש מלמד על תהליך עומק של תולדות העולם, של עליית המלכות. ספירת המלכות היא הנוקבא, בחינת האשה במערכת הספירות האלוניות. תחילה היא נמצאת למטה מבחינת הזכר, אבל עם הדורות היא הולכת ועולה, עד שמבחינה מסוימת היא מעל הזכר, אשת חיל עטרת בעלה. המלכות מתבטאת בדמות האשה הממשית בעולם הזה, וכך יש שינוי מבורך של עליית מעמד האשה, ההולך וגובר לקראת הגאולה' (מהפכה הרביעית: ארבע מהפכות בתורה – מכתבת התורה שבעל פה עד הפצת התורה לעולם כולו, עמ' עה-עו, וראה שם עוד הרחבת ביאור הדברים בשאר הפרק העוסק במהפכה השלישית – מהפכת לימוד תורה לנשים).

6. הובא במאמרו של הרב ד"ר יצחק קראוס, 'דור הגאולה - תפקידן של נשים במשנתו של הרב מנחם מנדל שניאורסון, האדמו"ר מליובאוויטש', בתוך: 'אישה, חוה, אדם', עמ' 150.

7. ראה אבודרהם, שער ג ברכת המצוות.

8. שיחה לפרשת אמור, ערב ל"ג בעומר תש"ן, התוועדות תש"נ, ח"ג עמ' 171-175.

לימודי פרשת שבוע ומסכת אבות, אך ישנם גם קורסים בספרות התנאים, בסוגיות מרכזיות מהמשנה והתלמוד, והלכה ממקורה. בתיאור הקורס 'סוגיות מרכזיות מהמשנה והתלמוד', נכתב שהוא יעסוק בעיקר במבנה התלמוד, בדמויות מרכזיות בעולם התלמוד ובמקומה של האגדה, וכן כי 'נלמד – עקב בצד גודל – שתי סוגיות קצרות מהתלמוד הבבלי. יהיה בכך כדי לתת לתלמידיה התנסות מעשית בלימוד גמרא'. יצוין גם שכלל הלומדות במסגרת ההתמחויות המגוונות במכללה, מחויבות בלימודי קודש הכוללים על פי האתר: משנה, הלכה, מחשבה, חסידות ומספר קורסים בתנ"ך.⁹ גם בתוכניות הלימודים של מדרשות חב"ד, כפי שהן מוצגות באתרי האינטרנט, עולה כי אין דגש על רכישת יכולת לימוד גמרא והלכה ברמה גבוהה, אלא על לימודי תניא וחסידות. מוסדות חב"ד בחלקם אכן הרחיבו את היריעה בנוגע לתחומים היסודיים ללימוד נשים, בכוללם לימוד משניות בלימוד התשתי, ומתן אפשרות לנשים להתנסות בלימוד גמרא והלכה בעיון, אך נראה שהם אינם מקדישים לכך מקום רב אשר עתיד להביא נשים לרמת ידע ולרכישת כלים הזהים לאלה של גברים שלמדו במשך שנים בישיבות.

ג. הראי"ה והרצי"ה קוק: בינה יתרה באופן טבעי

נפנה לשיטת הרב קוק והרצי"ה בסוגיה זו להלכה ולמעשה. עמדתו היסודית של הרב קוק (שמונה קבצים א, פסקה תכא) היא כי נשים נפשיות יותר, קרובות יותר לקודש, ולפיכך אין הן זקוקות ללימוד תורה קבוע, וזו לשונו:

הנשים, מדת הנפש זורחת בהן, לכן רשמי הקודש קבועים בהן, ודי שהן מחיות אותם לצי מקצת המצות שבידן, ואינן צריכות לתחית רוח תדירי של תלמוד תורה. האנשים, הרוח מאיר בהם והוא הולך ואינו פוסק מתנועותיו הרוחניות, ועלולים הם מאד לירידות כשם שהם עלולים לעליות, והם צריכים לתחית רוח של תורה. אמנם כשהם קובעים עתים לתורה, מסעדים הם את רוחם הסוער, ותומכים אותו שלא ימוט.
הרצי"ה (שיחות הרצי"ה, בנין הבית עמ' 17) הסביר על פי דברי חז"ל 'נתן הקב"ה בינה יתרה באישה יותר מבאיש', ומכאן שאישה היא אלוקית יותר, וזו לשונו:¹⁰

הבדל זה נעוץ בשוני שבין יצירת האיש ליצירת האישה. בסדר הבריאה מוצאים אנו צד מסוים של גדלות האישה לעומת האיש. החומר של האיש הוא עפר מן האדמה, ועליו חל שם שמים, ויפח באפיו נשמת חיים. ד' הכניס בתוך החומר רוח אלוהים. לעומת זאת, החומר שממנו נעשתה היצירה האלהית של האישה, אינו עפר מן האדמה, אלא צלע שכבר הייתה שייכת לאדם שנברא בצלם אלוהים. היסוד והשורש שלה הוא אלהי... באשה מופיעה שלמות צורת האדם; היא אלוהית יותר מהאיש.

על יסוד הבדלים יסודיים אלה בין נשים לגברים, המליץ הרב קוק לבתו להתרחק מהשכלה לסוגיה. במכתב שכתב לבנו הרב צבי יהודה, ולבתו, פרידא חנה, בשנת תרס"ז (1907),¹¹ בהיותה בת 19, מפורטת תגובתו לרצונה של בתו להשכיל וללמוד. הרב קוק התייחס במכתבו בעיקר לרצונה של בתו ללמוד לימודים כלליים, ולא דווקא לימוד תורה, אף שהוא מזכיר בהשאלה גם את המונח 'תפלות' בהקשר זה. דומה כי כוונתו הייתה על דרך של קל וחומר: אם לימוד תורה יכול להביא לתפלות בהקשר מסוים, כל שכן לימודים

9. אתר המכללה לחינוך בית רבקה, מידע על התמחות תושב"ע.

10. במקומות רבים אחרים הרחיבו הרב קוק, הרצי"ה ותלמידיו בדבר תכונת הנפש הייחודיות של נשים בהתבסס על מקורות בגמרא ובמדרשים המייחסים לנשים את התכונות הבאות: בינת הלב, יותר מהבנת השכל ('בינה יתרה' – נידה טו), צדקות מיוחדת ('בזכות נשים צדקניות יצאו ישראל ממצרים' – ילקוט שמעוני, תהלים רמז תשצה; נשים לא חטאו בחטא העגל ובחטא המרגלים – במדבר רבה, כא י), יכולת נבואית מוגברת ('כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה' – אברהם טפל לשרה בנביאות – רש"י, בראשית כא יב), קרבה יתרה לרצון ה' ('שעשני כרצוני' – מכוונת לרצוני – כפירוש עולת ראייה על ברכות השחר) רגשיות לעומת שכליות ('נשים דעתן קלה' – קידושין פ ע"ב; דמעתן מצויה – ילקוט שמעוני, בראשית פרק יב רמז סח; בבא מציעא נט ע"א), נפעלות סבילה ('איש דרכו לכבוש ואין אישה דרכה לכבוש' – יבמות סה ע"ב), עדינות ורכות ('כה תאמר לבית יעקב' – אמור להם דברים טובים לפי שלבן של נשים רך, ותגיד לבני ישראל. אנשים, כלומר אמור להם דברים שהם קשים כגידיים – שמות רבה, יט ג), ביתיות ('כל כבודה בת מלך פנימה', תהלים מה, יד; חכמת נשים בנתה ביתה, משלי יד, א) בעלות חסד ('תורת חסד על לשונה' – משלי לא, ו, וכמפורט לגבי חסד נשים בתענית כ ע"ב; כתובות סז ע"ב ועוד) ושייכות למגמות כלליות עליונות ('מילים] כלליות [הן] בלשון נקבה' – הרצי"ה, בנין הבית עמ' 176). ראה במקומות רבים בספרו של הרצי"ה 'בנין הבית', וכן במאמרים רבים ושיעורים של תלמידיו.

11. בית הספר של שרה שנירר שזכה לתמיכת החפץ חיים, קם רק בשנת 1917, אך בגרמניה כבר הקים הרש"ר הירש בשנת 1853 בית ספר תיכון לבנות יהודיות.

כלליים.¹² לדבריו האילוף התרבותי המכריח נשים להשכיל בדומה להשכלת גברים, כולא אותן בצורך לעמול בספרים, כנגד תכונת הנפשית הטבעית, וזו לשונו:

המהומה האירופית שכלאה גם בנות בכלא דמתקרי בית הספר, למבחר ימי עלומיהן, גורמת היא לגדל דורות חלשים ברוח ובגוף, מצד שני הצדדים שכלה בקרבם הזיק האחרון של טבעיות קדושה וישרה. וממילא כשהבת הכבודה שכבודה פנימה, פנימה באוהלה, פנימה בחדרי לבבה, ששם יש עולם חי מלא ועדין, משכולל ומתוקן, מעין עולם הבא, היא שוכחת את ערכה, או שאכזריות וטיפשות של גאוה-רמיה של הוריה משיכחות אותה ממנה, ומבקשות רק דוקא ללמדה, כמובן בקביעות, לקשרה אל החדר, אל בית המרפא, אל הספר, הרי הוא כאילו מלמדה תפלות. אמנם בלית ברירה בגלל ירידת הדור, גם נשים חשות צורך בלימודים, אך זה לא למעלתן, ואין בכך התקדמות חיובית, אלא טשטוש התכונות החיוביות הטבעיות הישרות שבקרבן:

אמנם כל כך נלקו החיים, כל כך איבד הלב הטבעי הישר באדם את הרגשותו, עד שאינו יודע איך למצוא את מנוחתו בהאוהל השאנן והשלו, שהוא כולו חסד, אהבה ונדבה. לפי ערך הנפילה הננו צריכים לתמוך גם בידי בנותנו על ידי הרחבת הלימודים, אבל חלילה לה לבת עדינה הנועדה להיות אשת חיל באמת, וביותר בת ישראל שהאוהל הפנימי שלה עומד להיות מקדש קדש, להחליף את עולמה החי על הספרים, את המזון על סמי המרפא.¹³

יודגש, הרב קוק הכיר בצורך של נשים ללמוד, אלא שהוא תלה זאת בירידת הדור, ולא ראה בכך מעלה והתפתחות. במקומות אחרים הבהיר כי נשים כמו גברים ברוכות גם הן 'בשכל טוב וכשרון נפשי הגון', ובכל זאת לא נועדו להיות מחויבות לעסוק 'בעמקי המדעים והמוסרים' הן בשל תכונות נפשן והן בשל תפקידן בגידול הילדים. יחד עם זאת יכולותיהן השכליות לא נבראו לריק, אלא הן נועדו לצורך קליטה והפנמה מעמיקה של דברי התורה באופן בחירי ורצוני ללא כפייה.¹⁴ באופן מעשי, גישתו של הרב קוק כפי שיושמה על ידי הרצי"ה, אינה מתנגדת ואף מעודדת לימוד תורה לנשים, אך בהכוונה לנתיבים פחות למדניים ועיוניים – לימודי אמונה, מוסר והלכה למעשה, וזו לשון הרצי"ה ('בנין הבית', עמ' 18):¹⁵

נשים אינן שייכות ללימוד תורה במובן הפשוט של פרטי תורה מתוך קביעות בישיבה... הן שייכות לתורה במובן הכללי שלה.

בהתאם לכך, במשך שנים קיים הרצי"ה בביתו שיעור שבועי קבוע בספר 'אורות' של הרב קוק לנשות תלמידי, אשר חלקן הפכו להיות מלמדות תורה לנשים במדרשות ובקהילות. יתר על כן, על פי עדותה של הרבנית רות ולדמן שהייתה בין תלמידותיו, הוא אף הדריך נשים שנפשו חשקה בכך ללמוד גם גמרא – אך בכך אין חריגה ממה שהיה נהוג גם בדורות עברו, שנשים יוצאות דופן עסקו בכך.¹⁶ במדרשות לנשים צעירות שהקימו תלמידי הרצי"ה ותלמידי תלמידיו, מוקדש זמן ניכר ממערכת השעות ללימודי אמונה, ובעיקר ללימוד כתבי הרב קוק וספרי מחשבה שהומלצו על ידו ועל ידי הרצי"ה, וכן תנ"ך ובקיאות בהלכות למעשה. המטרה המוצהרת במדרשות אלה היא בניית עולם רוחני יציב לקראת הקמת בתים של תורה. לימוד גמרא אם ישנו, הינו בגדר רשות ובדרך כלל בשעות שאינן חלק ממערכת השעות הרשמית. מדרשות אלה גם אינן כוללות תוכניות ארוכות טווח של לימודי גמרא והלכה בעיון.

ד. בין גישת הרב קוק לגישת הרבי מלובביץ'

על פניו שתי הגישות שסקרנו נשמעות הפכיות – הרבי מלובביץ' רואה בברכה את השתוקקות נשים ללמוד תורה בזמן הזה, כולל בעיון שכלי מאומץ, ואילו הרב קוק מבקר מגמה זו וסובר כי היא נובעת מהשפעה תרבותית קלוקלת. אולם בחינה מדוקדקת יותר מעלה דמיון בין התפיסות. שתיהן מייסדות את תפיסתן על

12. במקומות אחרים התייחס מפורשות ל'תפלות' בהקשר ללימוד תורה לנשים באופן דומה, לדוגמה: עין איה, ברכות ח"ב עמ' 226 (פ"ז פסקה מו): 'על כן גדולים מאד דברי חכמים ז"ל כל המלמד את בתו תורה כאלו מלמדה תפלות, ואין קץ לאושר הכללי שהצלנו ע"פ ההדרכה המעולה הזאת.'

13. המכתב פורסם במלואו במאמרו של הרב ארי שבט, 'אגרת הרב קוק בנושא תלמוד תורה לנשים – בדיעבד שהוא לכתחילה', בתוך: מאורות יהודה עמ' 243-362.

14. עין איה, ברכות ח"ב פ"ז פסקה מו עמ' 226.

15. הרצי"ה, בנין הבית, עמ' 18.

16. שפרה מישלוב, ולבנה אמר שתחדש, עמ' 50.

הנחת קיומם של הבדלים מהותניים בין גברים לנשים המשליכים על תפקידיהם במסגרת המשפחתית, וכן על שינויים שעתידיים להתרחש לעתיד לבוא על יסוד פנימיות התורה. כפי שראינו גם הרבי מלובביץ', כמו הרב קוק, מציין שהמעלה העליונה לעתיד לבוא תהיה כאשר הן נשים והן גברים לא יצטרכו כלל ללמוד תורה מספרים, שכן הם ידעו את הדברים מתוכם,¹⁷ אך נראה על פניו שבדרך לשם הם מגדירים אחרת את אחד השלבים, שהוא כפי הנראה השלב בו אנו עומדים היום. כדי לחזק את ההבדלים נסכם את השלבים השונים בהתפתחות הרוחנית האנושית:

(א) מוסכם: דרגת איש ואישה בגן עדן לפני החטא, ודרגת עם ישראל לפני חטא העגל – אין צורך בלימוד מספרים, שכן התורה, הקרבה לה' והדבקות בו, נובעות מתוך האדם.

(ב) מוסכם: דרגת העולם הזה – גברים התרחקו ביותר ממעלת גן עדן וצריכים לימוד רחב בעיון, נשים נותרו קשורות לדבקות בקב"ה ואינן נזקקות ללימוד כחיוב, מעבר לידיעת קיום המצוות, מלבד יחידות שמתאימות לכך ולומדות מתוך בחירתן.

(ג) שונה (להבנתי):

לפי הרב קוק: שלב של ירידה נוספת – רצונן של נשים רבות ללמוד, נובע, לפחות בחלקן, מהשפעה של התרבות האירופאית אשר גרמה לנשים לרכוש השכלה מתוך זלזול בתכונותיהן העצמיות ובניסיון להשוותן לגברים. אין מקום לעודד מגמה זו, ויש להשאיר את לימוד התורה לנשים כנובע מרצון טבעי ולא מתוך תחושת הכרח תרבותית וסביבתית. לימוד הנובע מאווירת הזלזול כלפי הנשיות הטבעית, עלול להוביל לשחיקתה ולנזקים לאישה, למשפחתה, לדורות הבאים ולאנושות בכללה.¹⁸

לפי הרבי מלובביץ': שלב של עלייה לקראת תקופת הגאולה – נשים רבות לומדות ומבינות כחלק מהנבואה: 'ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים', ויש להטות נטייה זו לכיוון לימוד תורה למלא רוחבה. שלב זה חיוני, שכן באמצעותו נשים מחברות גם את הגברים לשלב הבא – ידיעת ה' באופן טבעי ללא צורך בציווי.

(ד) מוסכם: לעתיד לבוא – הן נשים והן גברים לא יצטרכו ללמוד כלל מספרים ויחזרו למעלת גן עדן.

גם הרב קוק סובר כי יבואו ימים שבהם יטושטשו ההבחנות שבין נשים לגברים בכל הנוגע ללימוד תורה, אולם יהיה זה רק כאשר נחזור לדרגת גן עדן, ב'עתיד לבוא' רחוק שאינו רלוונטי כעת לעולמנו העכשווי. ובשונה מהרבי מלובביץ', הוא סובר כי השוואת נשים וגברים לא תהיה בכך שנשים ילמדו כמו גברים, אלא להפך – כאשר גברים כמו נשים לא יזדקקו לספרים כדי להיות חיי קודש בטבעיות.

ראוי לחדד, כפי שראינו, שגם הרבי מלובביץ' לא עודד לימוד תורה לנשים על חשבון תפקידן המרכזי בבית, ולא חתר להשוואה מלאה בלימוד ובהיקפו. אולם, לעומת הרב קוק, נראה שהוא לא חשש כל כך שהמוטיבציה של נשים ללימוד תושפע ממגמות תרבותיות המזלזלות בתכונותיהן הייחודיות כנשים ובתפקידן העיקרי בבית. חשוב גם לזכור שדבריו נאמרו במסגרת שיחותיו לבני עדתו, אשר מטבע הדברים נשמעו להדרכתו בכל דבר ועניין, כולל שמירה ברורה ומוגדרת על ההבדלים ההלכתיים והתפקודיים בין גברים ונשים, שחודדו שוב ושוב בשיחותיו הרבות.¹⁹

ה. הרב סולובייצ'יק: נשים שוות לאנשים

בכל הנוגע ליחס החיובי העקרוני ללימוד תורה בעיון לנשים בדורנו, נוצר מפגש מעניין בין שתי תפיסות שונות לכאורה במהותן: מצד אחד, התפיסה הליטאית למדנית מבית מדרשה של ישיבת וולוז'ין, כפי שבאה לידי ביטוי בהכרעותיו בנושא של הרב סולובייצ'יק ותלמידיו, תפיסה שאינה נוטה לאפייין נשים בהגדרות 'מהותניות' וסוברת שיש לבחון את העניין על פי המצב המציאותי הנראה לעין ובקריטריונים הלכתיים

17. על פי ירמיהו לא, לג: 'ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמר דעו את ה' כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם נאם ה' כי אסלח לעונם ולחטאתם לא אזכר עוד'.

18. יודגש כי גם הרב קוק ראה בתקופתו את שינוי מהותי בתולדות האומה לקראת גאולה, אך הוא ביסס זאת על תהליכים לאומיים – ייסודה של התנועה הציונית, העליות ארצה וההכנות להקמת מדינה, ולא על שינויים רוחניים ותרבותיים הנוגעים למעמד האישה כפי שניתח הרבי מלובביץ'. ייתכן שהוא כלל את הירידה הזמנית הבאה לידי ביטוי בין השאר בהגברת ההשכלה לנשים, כחלק מתקופת המעבר בין גלות וגאולה המתאפיינת בשבירת מסגרות ומוסכמות כדוגמת החילוניות והכפירה, ואין כאן המקום להרחיב בכך.

19. הרב גינזבורג מדגיש בספרו (המהפכה הרביעית, עמ' קעז), כי כמו הגברים החסידים, גם נשים חסידות קשורות ודבוקות ברבי, והוא ששומר ומכוון שתורתן לא תהיה תפלות: 'השייכות לרבי מעניקה מסגרת תומכת, שומרת ומכוונת, עם יראת שמים והתלהבות קודש'.

'יבשים' לכאורה. ומצד שני, התפיסה החסידית ה'מהותנית' המבוססת על הגדרת הנשיות באמצעות מדרשי חז"ל ותורת הסוד, כפי שראינו בתורתו של הרבי מלובביץ'. הרב סולובייצ'ק, אשר פעל במקביל לרבי מלובביץ' בקרב יהדות ארצות הברית, תמך גם הוא בלימוד גמרא לנשים, על יסוד המציאות התרבותית העכשווית לדבריו, שבה נשים שוות בכל דבר לגברים והן עלולות שלא להמשיך לקיים את התורה אם היא לא תובן להן על בורייה. מעבר לכך, הוא ציין שהמציאות המקיפה כיום את העולם היהודי כה מסובכת, ומעוררת בעיות הלכתיות מורכבות, המצריכות גם נשים לדעת את הדברים מיסודם. הוא אף לא סבר שיש הבדל בין נשים לגברים בעניין נחיצות לימוד התורה ליישר את ליבם ולקרבתם לקב"ה, בייחוד בדור שבו הפיתויים כה רבים. כך העיד הרב צבי שכטר (מפניני הרב, עמ' קסז) על שיחה שקיים עימו בעניין זה:²⁰

פעם אחת נסעתי יחד עם הרב [הגר"ד] מבוסטון לשיבה בניו יורק, אז סיפר לי הרב דאפילו אם היה אסור מן התורה ללמד תורה שבעל פה לנשים, היום בתקופה שנשים שוות לנשים הן באקדמיה והן במדיניות, והנשים לא יסכימו להתנהג לפי התורה אם הענין לא יהיה מוכן להן ממקורו במקרא ובגמרא, מוכרחים אנו להתיר להן ללמוד תורה שבעל פה. סוף הדבר כמו שהרמב"ם בעיתו מזכיר בהקדמתו למשנה תורה שלו, שרבנו הקדוש תיקן כתיבת המשנה והתורה שבעל פה בכתב כדי שלא תשתכח תורה שבעל פה מישראל, כן תיקן רבנו יוסף דוב הלוי זצ"ל, שאנו מחוייבים ללמד תורה שבעל פה לנשים. הרב המשיך לבאר לי, שבימים הקדמונים נערה רק הצטרכה להסתכל בהנהגת האם במטבח ובבית ככל יום, ובשבת, ובפסח, לדעת להתנהג לפי התורה הלכה למעשה. היום הסביר הרב יש בעיות מסובכות המופיעות בכל יום בעולם הטכני שלנו, ואם בנות לא ילמדו יסודות התורה מן החומש ומן הגמרא עם פירושי הראשונים, אז אלו תפסיק היהדות האמיתית שלנו.

בהתאם לגישתו זו, ייסד הרב סולובייצ'ק בשנות השלושים בית ספר יסודי ותיכון 'ישיבת הרמב"ם' בעיר בוסטון, שבו עם השנים שולבו גם תלמידות שלמדו גמרא. הוא אף מסר שיעור בתלמוד ב'שטרן קולג' - המכללה לבנות שעל ידי ישיבת רבנו יצחק אלהן בניו יורק.²¹ בתגובה לשאלות שהוא נשאל על מדיניות השוואת החינוך התורני בין בנים לבנות בבית ספרו, הוא השיב במכתב משנת 1953, לרב ליאונרד רוזנברג, שהיה תלמידו של הרב ומנהלם של גופי חינוך תורניים בניו יורק (התרגום שלי):²²

לא רק שלימוד תורה שבעל פה לבנות מותר, אלא שבימינו הוא ממש הכרחי. מדיניות ההפליה בין המינים בנוגע לתכני ואופני ההוראה שעדיין נתמכים על ידי קבוצות שונות בקרב הקהילות האורתודוקסיות שלנו, תרמו רבות להתדרדרות ולירידה של היהדות המסורתית. על בנים ובנים כאחד להיכנס לאולמות הפנימיים של תורה שבעל פה.

חשוב להזכיר כי גם תלמידו וחתנו, הרב אהרן ליכטנשטיין, שניהן כראש ישיבת הר עציון, המשיך בדרך זו וסבר שנשים צריכות ויכולות ללמוד את כל מרחבי התורה שבעל פה ללא סייג, ואף באופן הפלפול המאפיין את הגמרא, כדי לחיות חיים יהודיים מלאים ושלמים ולהעבירם הלאה לדורות הבאים. הוא ביסס זאת בין השאר על דברי החפץ חיים²³ בהקשר להקמת מוסדות לימוד לבנות על ידי אגודת ישראל בראשית המאה העשרים ('בעיות היסוד בחינוכה של האשה', בתוך: 'האשה וחינוכה: אסופת מאמרים בהלכה ובמחשבה', עמ' 158-159):

בין אם משום הטענה שנשים עוסקות בכל המקצועות, מדוע ייגרע חלקן דווקא לגבי תורה, ובין אם משום דברי החפץ חיים (בהווסד בית יעקב) שאם הרמב"ם אומר שצריך ללמד לגר את עיקרי הדת, אדם שגדל במסגרת יהודית - על אחת כמה וכמה... הבנות כיום מקבלות חינוך כללי רחב, ורבות מגיעות לאוניברסיטה, ושם - ולא רק שם, אלא בחברה בכלל - באות במגע עם השקפות ותפיסות עולם שונות. כך שהידע וערכי

20. וכן הביא בשמו הרב שלמה הלוי וורמן, בתשובה לשאלה האם ראוי לעשות סיום חגיגי לאישה שסיימה מסכת, וסיים את תשובתו: 'ואשרי לדור שזכה לנשים צדקניות כאלה שעוסקות בתורה ובעבודה בשקידה רבה ומסיימות מסכתות ומשתלמות בתורה ובהלכה תופעה אשר היתה מאד נדירה גם בהרבה מהדורות הקדמונים. והלואי שתלמדנה על בנות ישראל תורה כאותן נשים צדקניות... כי התורה היא סם החיים להעוסקים בה' - שארית יוסף, חלק שני סי' ד.

21. הרב חיים סבתו, מבקשי פניך, שיחות עם הרב אהרן ליכטנשטיין, עמ' 169.

22. Soloveitchik, Rabbi Joseph B., 'Talmud Study for Girls in Yeshiva Elementary and High Schools' in Community, Covenant and Commitment, ed. Nathaniel Helfgot (Jersey City: Ktav, 2005), p. 83.

23. ראה חפץ חיים, ליקוטי הלכות - סוטה פ"ג עמ' 21-22.

התורה נחוצים לבת... אבל אם לדבר על היכולת ללמוד דף גמרא ולהבין אותו ולהנות ממנו, איני רואה שום סיבה שלא לכוון לכך ללמד זאת לבנות, וצריך אפילו למסד את זה כחלק אינטגרלי של למידה בבית, שיעור ממש. כך אני מלמד את בתי וכך חונכה אשתי. וזו נראית לי הדרך המומלצת לציבור הבנות בדורנו. יש לשים לב שבמאמר זה הוא מדבר רק על יכולת ללמוד דף גמרא, כלומר על התנסות ורכישת כלים בסיסיים, ולא על לימוד קבוע. בהמשך הוא גם מצביע על כך שיש הבדל בין נשים לגברים בעניין זה, ושלימוד גמרא דורש השקעה אינטנסיבית העלולה לשאוב מהאישה משאבי זמן ואנרגיה מוגזמים, ולכן הוא מסייג אותו בהקשר לכך:

אני לא משוכנע שרצוי ללחוץ על בת ללמוד גמרא בצורה כל כך אינטנסיבית. בהלכה ככל זאת יש הבדל בין מקום האיש ובין מקום האשה בנושא זה, ובסופו של דבר התפקוד בחיים שונה.

כלומר, גם לדעת הרב ליכטנשטיין, כפי שבאה לידי ביטוי בדברים אלה, לימוד גמרא לא בהכרח מתאים לתפקידן של נשים ולסדר היום שלהן, כמי שעסוקות בגידול ילדיהן, אך נראה שנשים שטרם הקימו משפחה, או שילדיהן כבר בגרו, או שזוכות לתמיכה מסביבתן והלימוד לא ילחיץ אותן ולא יתנגש עם משימות דחופות וקודמות יותר, אינן בכלל חשש זה. לעומת דבריו אלה שפורסמו בראשית שנות השמונים, הרי שבשנים הבאות הוא התבטא באופן נחרץ אף יותר בדבר חשיבות לימוד גמרא לנשים, והשוואת אופן הלימוד ורצינותו בין גברים לנשים.²⁴ כך במסגרת נאום בעת פתיחת ישיבה תיכונית לבנות בניו ג'רסי בשנת 1996 הוא ציין שיש לכבד ולהכיר ביכולותיהן הגבוהות של נשים, ולאפשר להן לימוד ברמה הגבוהה ביותר האפשרית.²⁵

אם מלמדים תורה, צריך ללמד אותה מתוך דאגה לשלמותה, לא רק לקחת דברי תורה ולנסות להציג אותם כמשהו מאוד שטחי ומצומצם, כי מחנכים 'רק בת'. גישה כזו מבזה את התורה ופותרת את האפשרות שדברי תורה ודברים של קדושה, אוצרותיו של רבוננו של עולם, יהפכו 'לדברי הבאי'. אם מלמדים תורה, וחייבים ללמד אותה, בוודאי בהקשרים שלנו, צריך ללמד אותה ברצינות, כדי להבטיח שאכן התורה מובנת ונקלטת ברצינות, בהתרגשות, עם התשוקה שגלווית לכך. אבל שנית, לא רק כבוד התורה דורש זאת מאיתנו, אלא גם כבוד לנשים. כבוד ליכולות שלהן, למחויבות שלהן, לפוטנציאל הטמון בהן, לגייס את הכוח הזה למען עצמן ולטובת הקהילה. המשמעות היא כמובן שמירה על סטנדרטים תובעניים ומאתגרים. בפועל, כמובן, זה אומר לא רק ללמד חומר שכבר התעכל שוב ושוב, אלא לעמת אותן ברמה הבסיסית עם טקסטים ראשוניים [תרגום שלי – המקור באנגלית].

בעידודו ובהתאם לדרך זו, ייסדה בתו של הרב ליכטנשטיין, ונכדתו של הרב סולובייצ'ק, הרבנית אסתי רוזנברג, בית מדרש לנשים, שבו חלק ניכר מסדר היום מוקדש ללימוד גמרא, וישנן תוכניות מתקדמות ללימודי גמרא והלכה בעיון.

1. הצעה לשילוב בין הגישות

היום, אף יותר מבעבר, נשים משולבות בכל תחומי ההשכלה והדעת. במקביל גובר רצונן של נשים מבקשות ה' להעמיק בהבנת התורה והמצוות באופן שיטתי ומעמיק, שכן אלה מהווים יסוד מרכזי ומשמעותי בחייהן כנשים יהודיות. בהיעדר אפשרויות נרחבות ללימוד ברמה גבוהה, נוצר פער שקשה להכילו, במיוחד ככל שהדבר נוגע לנשים שחוות 'נחת רוח' גדולה מלימוד אינטלקטואלי מסוג זה. בנוסף, יצירת שכבה רחבה של נשים בעלות רמה גבוהה מבחינת ידע תורני תאפשר תרומה שלהן להפצת תורה ולמענה לאתגרי השעה בהיבטים מוגוונים – הוראה, כתיבה ועוד, הנדרשים כל כך בתקופה זו, עת תחיית האומה. הדבר גם עשוי לצמצם את התופעה שנשים המבקשות להמשיך בלימודי תורה גבוהים, פונות ללימוד במוסדות אקדמיים שאינם בעלי גישה התואמת את מסורת תורה שבעל פה, בהיעדר די מסגרות אחרות. לכן, אני מבקשת להציע גישה המשלבת בין הגישות שנסקרו, אשר כפי שראינו, על אף השוני, יש ביניהן נקודות דמיון וקרבה לא מעטות. הפתרון שאציע מבקש לפתוח פתח לנשים רבות המעוניינות בלימוד זה

24. כך חידדה בתו של הרב ליכטנשטיין, הרבנית טוני מיטלמן, במסגרת הרצאה שהעבירה ביום עיון על 'נשים בעולם התורה' בישיבת הר עציון במלאת ארבע שנים לפטירתו.

25. ניתן לקרוא את דברי הרב ליכטנשטיין באנגלית במלואם: Rav Aharon Lichtenstein, 'Women, Talmud Study, and Avodat Hashem', Lehrhaus, October 30, 2017.

ועד היום חששו ממנו, על ידי שימת לב לכך שהלימוד לא יפגע בפניות האישה לביתה, ישאיר מקום לתוכני לימוד הפונים לאפיונים הנשיים הייחודיים שעמדנו עליהם, ויהיה מתוך מחויבות מלאה להלכה, ולא מתוך רצון לחולל בה שינויים. כפועל יוצא ממחקר רחב שערכתי המוצג בפירוט בספרי 'פתחה בחכמה', ולאחר התייעצות עם הרב יעקב אריאל, מובאות כאן מסקנות והצעות שיש בהן משום קריאת כיוון להמשך דיון מעמיק בנושא זה על ידי תלמידי חכמים:

(א) בתורה עצמה ישנה תפיסה של שינוי במעמד האישה – בעבר נשים היו משועבדות לביתן. המהפכה התעשייתית, שהיא חלק מתוכנית אלוקית שתוכננה מראש, שחררה את האישה משעבוד למטלות טכניות בביתה, והיא יכולה להתפנות לפיתוח אישיותה הרוחנית ולא להתבסס רק על מה שמקבלת כמסורת, להיות יותר 'אישה' ופחות 'חוה', כדברי בעל 'העקדה'²⁶.

(ב) לנשים מאפיינים שונים מגברים, ולכן פיתוח אישיות רוחנית עצמאית עבור נשים ככלל מתבסס בעיקר על לימודי אמונה, תנ"ך והלכה למעשה.

(ג) לצד זה, השינוי במעמד האישה פותח לנשים רבות יותר מאשר בעבר את היכולת וההשתוקקות ללמוד גם את ההיבטים העיוניים בתורה – גמרא והלכה במקורה, ראשונים ואחרונים. כל עוד נשים חפצות בלימוד כזה 'לשמה' ולא מתוך שאיפות לצבירת כוח או מעמד, הדבר מבורך. אין לפקפק בכוונותיה של אישה המבקשת ללמוד באופן זה, והיא נאמנת שכוונתה לטובה.

(ד) בשלב הקמת המשפחה וגידול הילדים, מומלץ לאישה שלא ליטול על עצמה משימות תובעניות בכל תחומי החיים כי עליה להיות גם אם לילדיה. בכלל זה גם לימוד גמרא שהינו תובעני במיוחד ביחס לתחומי ידע אחרים בתורה.

(ה) לכן, מומלץ לבנות את שלבי הלימוד לנשים באופן הבא:

1) באולפנות ובמדרשות – התמקדות בתנ"ך, אמונה והלכה. שילוב לימודי גמרא כבחירה, אך ללא יומרה להקיף את כל הש"ס בשלב זה.

2) דור הביניים: אימהות לילדים קטנים –

נשים עובדות – יקדישו ללימוד תורה פרק זמן שבועי שיאפשר המשך התפתחות רוחנית לצד השקעה עיקרית במשפחה, בעדיפות לתחומים שנוגעים לחיי המעשה – אמונה והלכות למעשה.

נשים שרוכשות השכלה גבוהה וממלאות תפקידים בכירים, ראוי שבזמן השבועי שהן מקדישות ללימוד תורה ילמדו ברמה גבוהה, שכן לא ייתכן שהשכלתן התורנית תפגור אחרי השכלתן הכללית.

נשים שחשקה נפשן בתורה – יכולות ללמוד גמרא והלכה בעיון במשך כמה שנים, בין השאר באמצעות מלגה, באותו היקף שנשים דתיות וחרדיות מקדישות לעבודה, באופן שאינו פוגע בגידול משפחה, למשל, עד שהילדים חוזרים ממסגרות החינוך, ובתנאי שלימודן לא יפגע בזמן ובהיקף הלימוד של הבעל.

נשים מבוגרות יחסית – שסיימו את שלב הילודה וגידול ילדים קטנים, יכולות להתמסר ללימוד גמרא בבקיות ובעיון כמה שנים, תוך שמירה על סדרי עדיפויות הנותנים גם בשלב זה את הבכורה להשקעה במשפחה הצומחת, ובלי להעמיס על כתפיהן את העמל והאחריות לרמות לימוד גבוהות עד כדי יכולת פסיקה.

1) מטרתו של הלימוד – פיתוח עולם רוחני רחב ועצמאי ורצון לקרבת ה'. יחד עם זאת, יש לשער שמבין הנשים שיקדישו את עצמן ללימוד באופן זה, יצמחו עם הזמן נשים שיתאימו להשתלב בכתיבה תורנית, בהוראת תורה לנשים ובהשפעה רוחנית.

2) יש להקים מוסדות המותאמים למתווה האמור, בהדרכה צמודה של גדולי ישראל.

אני תקווה שהדברים יתרמו לדיון התורני החשוב בנושא זה, ויביאו לכך שנשים המבקשות להקדיש מזמנן ומכוחן לקרבת ה' דרך לימוד רחב ומעמיק, ימצאו מקומות המתאימים לסגנון ולרוחן, ומתוך כך תגבר הדעה את ה' במעגלים הולכים ומתרחבים, כמים לים מכסים.

